

ԷԼԵՈՆՈՐԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՂՈՒԿԱՍ ԼՈՌԵՑԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ՔԱՐՈԶԳԻՐՔԸ

Ղուկաս Լոռեցին միջնադարյան այն հեղինակներից է, որոնց կյանքն ու մատենագրական գործունեությունը մինչև այժմ ուշադրության չեն արժանացել¹: Նա ապրել և ստեղծագործել է XV դ. վերջերին և XVI դ. սկզբներին:

Շնորհիվ իր մանկավարժական և գրական-ստեղծագործական աշխատանքների, Ղուկասը եղել է իր ժամանակաշրջանի նշանավոր դեմքերից մեկը: Նրա անունը սերտորեն աննշվում է էջմիածնի և Սանահնի դպրոցներին, ուր անց է կացրել իր կյանքի շուրջ 30 տարիները:

Ղուկասը հեղինակել է մի շարք աշխատություններ, որոնցից, սակայն, մեկը թիչ բան է հասել:

Հայ մատենագրության պատմության մեջ «Ղուկաս վարդապետ» անունով մի շարք հեղինակներ են հիշվում, որոնց անձնավորությունն ու գործունեությունը դժվար է տարբերակել: Զեռագրական նյութերի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է բնձնում նրանցից դատարոշելու մեր հեղինակին: Այդ ձեռագրերը հիմնականում պարունակում են բարոյների մի խումբ, որը բավական շատ է ընդօրինակված: Միայն Մաշտոցյան մատենադարանում այդ բարոյները պարունակող շուրջ 50 ձեռագրեր կան, որտեղ, սակայն, չի պահպանվել հեղինակի անունը: Այդ տեսակետից բացառություն է կազմում Երուսաղեմի № 631 գրչագիրը, որի առաջին էջում գրված է. «Յանկ է գրոցս, որ կոչի բարոյգիրք, զոր արարեալ է վարժապետն Հայաստանեայց Ղուկաս՝ պարզ և աշխարհարառ բառիւ, որ մտադրութեամբ, ունկրնդութեամբ նա հեշտ ուսանին»²: Ն. Պողարյանը, նկարագրելով այդ ձեռագիրը, հիմք բնդունելով այնտեղ եղած տեղեկությունը, վերնագրից անմիջապես հետո որպես հեղինակի նշել է «Ղուկաս վարդապետ» անունը, իր կողմից ավելացնելով «Լոռեցի» մականունը: Նա այս նույնը կրկնել է նաև 1967 և 1968 թթ. հրատարակված Երուսաղեմի հայերեն ձեռագրերի Բ և Գ հատորների մեջ, առանց մատնանշելու դրա համար հիմք հանդիսացող հանգամանքները³:

Քարոյների հեղինակային պատկանելությունը ճշտելու համար առավել կարևոր են այս և Մաշտոցյան մատենադարանի № 4355 գրչագրերը: Վերջինս նշված բարոյները պարունակող հայտնի հնագույն ձեռագիրն է այսօր Գրիչն է

1 Սույն հեղինակի և նրա գործունեության վրա մեր ուշադրությունը հրավիրել է Մատենադարանի գիրեկառք պրոֆ. Լ. Խաչիկյանը, որին հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունը:

2 Ն. Պողարյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, Կ. Ս, Երուսաղեմ, 1960, էջ 200:

3 Ն. Պողարյանը, նկարագրելով Ղուկաս վարդապետի բարոյգիրքը, իր ձեռագրացուցակի և բարոյ հատորի № 876 ձեռագրի ծանոթության մեջ բերում է բարոյգրքի կապակցությամբ Խաչապյան կաթողիկոսի արասհայտած մի միտքը. «Այսպես մեծ մասամբ Ղուկաս վարդապետին քարոյներն են»:

Ղուկաս վարդապետը⁴, որը թերևս նույնանուն է Երուսաղեմի № 631 ձեռագրի Ղուկաս վարդապետի հետ:

Ձեռագիրը (№ 4355) բաղկացած է երկու մասից. առաջինը գրված է XVII դարում Կյուրեղ, երկրորդը՝ XVI դարում՝ Ղուկաս գրիչների կողմից: Վերջինիս տեղ-տեղ օգնել են իր աշակերտներ Հովհաննես Ծարեցին և Թորոսը: Հովհաննես Ծարեցին միաժամանակ և ձեռագրի ստացողն է: Ձեռագրի քննությունը հիմք է տալիս ասելու, որ այդ երկու մասերից յուրաքանչյուրը մի առանձին քարոզգիրք է, հետագայում միացված մեկ ընդհանուր կազմի մեջ: Մեզ հետաքրքրում է միայն երկրորդ մասը, որտեղ ընդօրինակված են Ղուկաս վարդապետի քարոզները: Քարոզգրքի սկզբի խորագիրն ու բուն հիշատակարանն ընկած են, որի հետևանքով չի պահպանվել հեղինակի և գրչի մասին որևէ տեղեկություն: Սակայն որոշ հանգամանքներ, որոնց մասին կխոսենք ստորև, հնարավորություն են ընձեռում ասելու, որ ձեռագրի գրիչ Ղուկաս վարդապետը միաժամանակ այդ գործի հեղինակն է: Հալանարար այդ է պատճառը, որ քարոզների խորագրերում հեղինակի անունը չի նշված: Գրչագրի վերջում Ղուկաս վարդապետը մի ուղերձով գիմել է ձեռագրի ստացող Հովհաննես Ծարեցուն. «Ո՛վ, պատուական սրբազան ուսումնասէր և աստուածասէր եղբայր՝ տէ՛ր Յոհաննէս, աշակերտ բանին կենաց, ի ժամանակի ձմրան ծաղիկ վարդ խնդրես, այժմ բարձեալ է իմաստութիւնն և սրբութիւնն աշխարհէս, և ես մարդ մեղաւոր և մտաւք կուրացեալ և տրբամութեամբ տարակուսեալ, գրեցի զքարոզս ըստ խնդրուածոյ սրտի քո: Սայ շնորհաւոր քեզ եղիցի և քո հոգոյց և քո ծնողացն հոգոյ փրկութեան պատճառ լինի, խաղաղութեամբ վայելես զա և հասնիս ի խորին ծերութիւն անփորձ և անսասան կենաւք»⁵:

Հիշատակարանի բովանդակությունից կարող ենք եզրակացնել, որ ձեռագրի գրիչը միաժամանակ քարոզների հեղինակն է:

Պահպանված երկրորդական կարգի հիշատակարաններից որոշ հետաքրքրություն է ներկայացնում միայն Հովհաննես Ծարեցու անունով գրված հիշատակարաններից մեկը.

Աստուած ողորմի Յոհաննիսին,
Գիրքս գրել տվել վարդայապետին,
Քրիստոս հանգչի յիւր հոգին,
Եւ ողորմի իւր ծնաւդին...
Ո՛վ, պատուական սուրբ քահանայ,
Թէ վարդապետ ես, կամ արեղայ,
Կաթողիկոս, կամ մահրասայ,
Որք հանդիպիք առ ի սմայ,
Քարոզս քեզ պիտենայ,
Եւ կարդալոյ սիրտքս ցանկայ,
Կանգնեայ ատեանն և քարոզեայ,
Եւ զքո մեղաց ազտն լուայ:
Եղբայ՛ր, լսէ՛ զբանս ի սմայ

⁴ Մատենադարանի № 4355 ձեռագրի հիշատակարանում հիշված Ղուկասը գիտվել է սուկ որպես գրիչ: Տե՛ս 2. Աճառյան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Թարիզի, Վիեննա, 1910, էջ 5: Աճառյանի հետևությունները նույնը կրկնել է Ն. Ալիևյանը իր «Մովսես Գ. Տաթևացի՝ հայոց կաթողիկոսն և իր ժամանակը» աշխատությունում (Վիեննա, 1936, էջ 373—375):

⁵ Մատենադարան, ձեռ. № 4355, էջ 488բ:

Եւ զքարոզս կատարեալս:
Քարոզս գանձ է, հատ շկալ,
Անմահութեան աղբիւր է սալ...
Եւ զստացոզս քարոզիս,
Ես զՅոհաննէսս Մարեցիս...⁶:

Ինչպէս հասկացվում է հիշատակարանից, նրա շարադրողի կողմից էլ սույն քարոզները ներկայացվում են որպէս մինչ այդ անհայտ գործեր:

Զեռագրում, մեզ հետաքրքրող քարոզների հետ մեկտեղ, արտագրված են նաև Գրիգոր Տաթևացու մի քանի քարոզները՝ մեծ մասամբ Հովհաննէս Մարեցու և Թորոսի կողմից: Թորոսը ևս հանդիսացել է քարոզչրբի ստեղծման պատճառ: Նրա մասին ուսուցիչը գրում է. «Այլև ի ժամ արտասուոցն յիշեցէք յազաթս ձեր զտէր Թորոս, գրոց աշակերան, որ բանիս պատճառ եղև և հանապաղ բարեաց պատճառ լինի...»⁷:

Քարոզների գրության ժամանակը անորոշ է, սակայն քարոզների վերջում, Մարեցուն ուղղված գրչի խոսքերից ելնելով, կարելի է որոշ եզրակացության գալ: Սկզբի քարոզներից մեկում Ղուկաս վարդապետը խնդրում է աստուոց, որ «զտէր Յոհաննէսն բարով հասուցանէ ի յաստիճան վարդապետութեան»⁸, իսկ վերջին քարոզում արդեն խնդրում է հիշել «Յոհաննէս վարդապետին»: Պարզ է, որ քարոզների առաջին խումբը գրելիս Հովհաննէսը դեռ աշակերտել է այդ նույն Ղուկասին, իսկ ձեռագրի գրության ավարտման ժամանակ արդեն ձեռք է բերել վարդապետության աստիճան: Երուսաղեմի ձեռագրերից մեկում պահպանվել է Հովհաննէս Մարեցու մի շափածո հիշատակարանը⁹, որտեղ նշված է, որ նա Ղուկասին աշակերտել է 1541 թվականին: Առաջնորդվելով այս տրվյալով, նկատի ունենալով ձեռագրի ծավալը, սխալված չենք լինի, եթե քարոզչրբի գրության ժամանակը համարենք 1540—1550-ական թվականները:

Ինչպէս նշեցինք, մեզ հետաքրքրող քարոզների հեղինակի մասին տեղեկություն կա Երուսաղեմի № 631 ձեռագրի ցանկի վերնագրում: Քարոզների բանակը բոս այդ ցանկի հավասար է բառասունի, որից առաջին քարոզի բնարանը և սկզբնատողը համապատասխանում են Տաթևացու նույնանուն քարոզի բնարանին և սկզբնատողին¹⁰: Զեռագիրը ձեռքի տակ շո:նենալով, անձանոթ ենք մնում այդ քարոզի բովաղակությանը: Հիշելով հանդերձ, որ մեր հեղինակը իր մի քանի քարոզներում օգտագործել է Տաթևացու կողմից բնարված բնարաններ, նոր մեկնություն տալով դրանց, դարձյալ չենք կարող որոշակի խոսք ասել սույն քարոզի հեղինակի մասին: Միաժամանակ նկատի ունենալով, որ այն շկա ուսումնասիրվող քարոզները պարունակող այլ ձեռագրերում, հակված ենք ենթադրելու, որ դա Տաթևացու գործն է:

Զեռագրում նկարագրված երկրորդ քարոզը դարձյալ մեզ անձանոթ է:

⁶ Անդ, էջ 492բ:

⁷ Անդ, էջ 357բ:

⁸ Անդ, էջ 370բ:

⁹ Ա. Սյուսեկյան, Մայր ցուցակ հայ. ձեռ. երուսաղեմի սրբոց Յակոբեանց վանքի, հ. 1, էջ 309:

¹⁰ «Ա. Վեցերոզ կիբակէին, Քարոզ ի բան Սբ. Աւետարանին, որ ասէ. Արուն կացէ՛ք զի ոչ զիակէ, երբ տէր տունն գայցէ...—Նախախնամութիւնն Աստուծոյ և բարեբարութիւնն յամենայնի յայտնի է առ իւր արարածս...» (Ն. Պողոտյան, անդ, էջ 200: Գր. Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Զմբան հատ., Կ. Պոլիս, 1740, էջ 411—415):

Միայն խորագրով և սկզբնատողով¹¹ գծվար է որոշել նրա հեղինակային պատկանելությունը:

Այս երկուսին հաջորդում են 35 քարոզներ (Գ—ԼԸ), որոնք և հետաքրքրում են մեզ: Ձեռագրի վերջին՝ ԼԸ և ԼԹ հոգվածները այլ գործեր են, իսկ Խ-ն, որով և պետք է ավարտվեր ձեռագիրը, չի պահպանվել կամ չի նկարագրվել: Այդտեղ հավանաբար պետք է լիներ հեղինակի հիշատակարանը, բանի որ ցանկում գրված է հետևյալ կիսատ նախադասությունը. «և Բառասունեբորդ, յիշատակ է սուրբ խրատառու գրոցս...»: Ցանկում եղած համարակալումը չի համապատասխանում քարոզների հաջորդականությանը, որն ունի հետևյալ պատկերը. Ա-ԻԷ, ԼԹ-ԼԴ, ԼԷ, ԼԵ-ԼԶ, ԼԸ, ԻԸ-ԼԱ:

Այժմ տեսնենք, թե ինչով են առնչվում Մաշտոցյան մատենագարանի № 4355 և Երուսաղեմի № 631 ձեռագրերը.

ա. Մատենագարանի № 4355 ձեռագրի գրչի և ենթագրչալ հեղինակի անունը համապատասխանում է № 631-ում նշված հեղինակի անվանը (Ղուկաս): Չմտանանք, որ № 4355 ձեռագիրը իր գրություն ժամանակաշրջանով ամենահինն է:

բ. № 4355 ձեռագրի 37 քարոզներից 35-ը կան նաև № 631 ձեռագրում:

գ. Քարոզների հաջորդականությունը երկուսի մեջ էլ հիմնականում նույնն է:

դ. № 4355 ձեռագրի քարոզներից մեկի տողատակում գրված են քարոզից անկախ խրատական մտքեր, որոնք նույնությամբ արտագրել է № 631 ձեռագրի գրիչը:

ե. № 631 ձեռագրի գրիչ Պրոխորոն սարկավազը իր օգտագործած նախադադափար օրինակի մասին գրում է. «Եւ զի յարինակս խիստ մանր և խառն էր գրած»¹²: Եվ, իրոք, № 4355 ձեռագրի երկրորդ մասը գրված է մանր և խառն գրչությամբ:

Երկու ձեռագրերի հիմնական նյութերի տարբերությունն այն է, որ № 4355 ձեռագրում Գր. Տաթևացու քարոզներն արտագրված են Ղուկասի քարոզների հետ խառն, մինչդեռ № 631 ձեռագրում (բացառությամբ առաջին երկու քարոզների) գրի է առնված միայն քարոզների վերոնշյալ խումբը: Քարոզների այս խմբավորումը կատարված է դարձյալ առաջինի հիման վրա: Հիշենք, որ № 4355 ձեռագիրը վերակազմվելու ժամանակ եղել է թերի: Հավանական է, որ այն ունեցել է նյութերի ցանկ և որոշ տեղեկություններ հեղինակների մասին, որոնցով և առաջնորդվել են հետագա բնագործողները:

Այս համեմատությունից հնարավոր է եզրակացնել, որ № 631 ձեռագրի գրչի համար նախադադափար օրինակ է ծառայել № 4355 ձեռագիրը կամ սրանից արտագրված մեկ այլ օրինակ, ուստի, հավանական է գտնում, որ № 631 ձեռագրի ցանկի խորագրում եղած հեղինակի մասին տեղեկությունը ծագել է Ղուկաս վարդապետի ինքնագիր ձեռագրից: Հետևապես այդ քարոզների հեղինակը Ղուկաս վարդապետն է¹³:

11 «Բ. Քարոզ վասն ողորմութեան ի բան Սաղմոսին, որ ասէ. Եթանի որ խոռի գաղձառն եւ գտնակն...—Գիտութիւն լիցի ձեզ եղբայրք...»:

12 Ն. Պողոսեան, անդ, էջ 204:

13 Մաշտոցյան մատենագարանի № 2226 ձեռագիրը (XVI—XVII դդ.) տարբեր նյութերի ժողովածու է: Այն պարունակում է նաև Ղուկաս Լոռեցուց բավական թվով քարոզներ: Սակայն ձեռագրի հիշատակարանը կարող է լուսարանման Մակար գրիչը իր հիշատակարանում ձեռագրում եղած քարոզների հեղինակ է դիտում Ղուկաս Կեղեցուն, միաժամանակ ձեռագրի գրչության թվականը նշանակելով 1450-ը: Նա գրում է. «Այս քարոզներս ասացեալ է ի Ղուկաս Կե-

Չնուազանքով ընձեռած ավյալները հավաստում են, որ Ղուկաս վարդապետը նույն ինքը «Լոռեցին» կամ «Հաղբատեցին» է:

Երուսաղեմի N 1473 ձեռագրի հիշատակարանում (որը հաջորդում է Ղուկաս վարդապետի բարոգրության) գրված է. «Յանկ (եյ)եալ կատարեցաւ գերամարութի բութաստանս երբնեակ (իմա՛ երբնեանգ) ծաղկաւր զեղ բժշկութեան ոչոյ խնդրողաց շնորհալի սփռեալ ընդ ոչորաս տինդերաց և սուրբ ընթեալ (իմա՛ ընարեալ) վարդապետին Ղուկաս Լոռնացուն¹⁴, ձեռամբս Ոհանէս եպիսկոպոսիս: Աւարտեցաւ թուին ՌԶԲ, կաթողիկոսութեան տէր Մովսէսին, համշիրար եղբորն Կիլիկիոյ տէր Սիմէոնին»¹⁵: Ղուկաս Լոռեցին կոչվել է նաև Հաղբատեցի: Ղուկաս վարդապետ Հաղբատեցին մատենագիտությանը հայտնի է դարձել Ղուկաս վարդապետի աշակերտ Հովհաննես Ծարեցու հորեղբորորդի՝ Հովհաննեսիկ Ծարեցու ժամանակագրությունից¹⁶: Այստեղ Հովհաննես Ծարեցու մասին գրված է. «Եւ էր նա յաշակերտ մեծ վարդապետին Ղուկասու Հախապատեցոյ»¹⁷:

Հիմք ընդունելով այս տեղեկությունը, բանասիրության մեջ մեր հեղինակը դիտվել է սոսկ որպես Հովհաննես Ծարեցու ուսուցիչ: Նրա մասին մեծանուն հայագետ Հ. Աճառյանը գրում է. «Ղուկաս վարդապետ Հաղբատեցի մեծ վարժապետ, իր աշակերտն Հովհաննէս Ծարեցի»¹⁸:

Մ. Բարխուդարյանը, խոսելով Խոթա վանքի միաբան Հովհաննես Ծարեցու մասին, գրում է, որ նա եղել է «Հաղբատեցի Ղուկաս վարդապետի աշակերտը»¹⁹ և միայն այսքան:

Վ. Հակոբյանը հիշատակում է Ղուկաս Հաղբատեցուն՝ դարձյալ որպես Ծարեցու ուսուցիչ²⁰:

Այս հարցում առկա մասնակի շփոթք կամ անորոշությունը պարզելու առումով միակ հանգամանալից խոսքը պատկանում է Ն. Ակինյանին, որն առհասարակ կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում Ղուկաս վարդապետի մա-

ղեցի սուրբ վարդապետը՝ դիրալուր, հեշտիմաց, բառ աշխարհականաց ճանապարհաւ և յառան եղաւ զեղեցիկ պատմութիւնք անձանօթր վասն օրինակի ի հնոց սրբոց վարդապետաց ասացեալ և զազափարաւ առ մեզ հասեալ:

Իրեցար ի վաշխումն մեծի բարունապետին տեառն Սարգսի վարդապետին Մեծոփեցոյ՝ աշակերտին Իրիզորի Տաթևացոյն: Իրեցաւ ձեռամբ Րախամ (Մակար) գրչիս էլլիկեցոյ, թվին ԷՃՂԹ» (ձեռ. N 2226, էջ 251բ): Հայտնի է, որ Ղուկաս Կեղեցին ապրել է XVI—XVII դդ., երևին, հիշատակարանում կա սխալմունք: Հավանաբար Մակար գրչին ինչ-որ տեղից ծանոթ է եղել Ղուկաս անունը, որպես բարոգրների հեղինակի, որը և նա վերագրել է Կեղեցուն: Թվականի շարքը եղած թյուրլուծացությունը բավական պարզ բացատրված է Լ. Խաչիկյանի կողմից. «Ժն զարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ» գրքում: «Հիշատակարանը գրված է անտարակույս Ղուկաս Կեղեցի վարդապետից (սա 1557 թ. գրեց իր յափածո տոմարը)՝ հետո՛ նրկրորդ պարբերությունը ընդօրինակված է այն ձեռագրից, որի մասին ընդօրինակողն ասում է՝ «Գաղափարաւ առ մեզ հասեալ» (մասն Ա, էջ 650): Ուստի, նշված ձեռագրում շփոթության հետևանքով են Ղուկաս Լոռեցու բարոգրները վերադրվել Ղուկաս Կեղեցուն:

¹⁴ «Լոռնացի» անվանումը պետք է դիտել գրչի սխալ և կարգալ «Լոռեցի»:

¹⁵ Ն. Պողոսյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հ. 5, 1971, էջ 191:

¹⁶ «Մամուլիի բահանայի Անեցոյ հաւարմունք ի գրոց պատմադրաց», Վաղարշապատ, 1893, էջ 192: «Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Գարիթեցոյ», Վաղարշապատ, 1893, էջ 611:

Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, Երևան, 1956, հատ. 2, էջ 244:

¹⁷ Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Գարիթեցոյ, էջ 605:

¹⁸ Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Երևան հ. 3, 1946, էջ 151:

¹⁹ Մ. Բարխուդարյանց, Պատմություն Աղվանից, Թիֆլիս, հ. 2, 1907, էջ 59:

²⁰ Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, էջ 253, ծ. 25:

սին: Հրատարակելով Գրիգոր Կեսարացու՝ Փիլիպպոս կաթողիկոսին ուղղված մի նամակը²¹, Ակինյանը հարցին անդրադառնում է այնտեղ հիշատակված «Ղուկաս Լոռեցի» անվան կապակցությամբ: Գտնելով, որ այդ անունն «այլուստ անձանոթ է», նա, առանց որոշակի հիմնավորման, ենթադրություն է անում, որ «Ղուկաս Լոռեցի» և «Ղուկաս Հաղրատեցի» անունները միևնույն անձն են մատնանշում: Ինչպես տեսանք, փաստերը հաստատում են նրա այս ենթադրությունը:

Հենվելով մատենագիտական տվյալների վրա, Ակինյանը փորձում է ներկայացնել Հաղրատեցուն և նրա աշակերտներին: Նա Ղուկաս վարդապետի գործունեության շրջանը տեսնում է 1510—1555 թվականների մեջ, իսկ նրա գրական աշխատությունների մասին գրում է. «Ղուկաս վարդապետի գրական աշխատությունները մեզի չեն հասած: Աճառչանի ցուցակին չ'իմացվիր, թե Ղուկաս յուր օրինակած Քարոզգիրքին մեջ զետեղած է ինքնագիր բարոյներ ալ»²²:

Ղուկաս Լոռեցու ծննդյան թվականի մասին առայժմ ձեռքի տակ չկա ստույգ տվյալ: Հիշատակարաններում պահպանված տեղեկությունների համաձայն Ղուկաս վարդապետը XVI դ. սկզբներին արդեն հայտնի էր որպես հմուտ մանկավարժ: Ըստ այդմ էլ նրա ծննդյան թվականը կարելի է տեղադրել մոտավորապես XV դ. 80-ական թվականների սահմաններում: Հայտնի չէ նաև նրա ծննդավայրը: Արդյո՞ք «Լոռեցի» մականունից չի՞ կարելի հետևել, թե նա ծնվել է հենց Լոռիում, որը մեզ հավանական է թվում:

Ղուկաս Լոռեցու հայրն է Ամիր-Ասաթը և մայրը՝ Թանկ-Ազիզը: Ծնողների անունները պահպանվել են Հովհաննես Ծարեցու հետևյալ շափածո հիշատակարանում.

Ես աղաչեմ զհայրն երկնային,
Ջանեզ որդին և զսուրբ զհոգին,
Որ սարգևէ դանճառ բարին,
Ղուկաս անուն մեծ բարունին,
Եւ իւր ծնողացն Ամիր-Ասաթին,
Եւ իւր մօրն Թանկ-Ազիզին...²³:

Որոշակի չի կարելի ասել, թե երբ և որտեղ է Ղուկաս վարդապետը ստացել իր կրթությունը: Մակայն նրա բարոյներում տեղ գտած միջնադարյան հայ և հույն հայտնի հեղինակներից արված քաղվածքները, դրանց մասին դատությունները, բնոգրկված հարցերը վկայում են Ղուկաս վարդապետի ունեցած բարձր գիտելիքների մասին:

Ղուկաս Լոռեցու կենսագրության վրա լույս սփռող թվակիր առ այսօր հայտնի առաջին տեղեկությունը Կարապետ արեղայի հիշատակարանն է՝ 1513 թվականից:

«Ի ԶԱԹ թվին (1513) ... (ես) Կարապետ սուտանուն արեղայ եւ սիրայկան եղբայրն մեր աէր Յովհանէսն, ելաք ի գրանէն Վարազա Սուրբ նըշանին և եկայք ի ծառայութիւն տիեզերայույս վարդապետին Ղուկասի ի սուրբ էջմիածնին և զԱռակաց գիրքս դաս հրամեաց, և աստուած զինքն խաղաղութեամբ

21 Ն. Ակինյան, Մովսես Գ. Տաթևացի հայոց կաթողիկոսն և իր ծածանակը, Վիեննա, 1936, էջ 373—375:

22 Անդ, էջ 375:

23 Ա. Այուրմեյան, անդ:

պահէ ընդ երկայն աւուրս, ամէն: Եւ ի հայրապետութեան տեանն Սարգսի, որ բազում երախտիք ունի ի վերայ մեր բան զշափն առաւել...»²⁴:

Չորս տարի անց, 1517 թ., Կարապետ արեղային դարձչալ տեսնում ենք Ղուկասի մոտ ուսանելիս. «...զՂուկաս վարդապետն... յազգիս հայոց, ի թվականիս հայոց 242 բազում աշխատութեամբ դաս հրամեաց ի Սարրատան գաւառիս սուրբ Էջմիածնի աստուածաշէն տաճարիս»²⁵: Հիշատակարանից անմիջապես հետո մակագրված է. «Ի թվականիս հայ(ոց) Կարապետ Տեղերցի՝ ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի», «Կարապետ Վանեցի՝ ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի»:

1523 թվականին վարդապետության աստիճանի հասած Կարապետը և Հովհաննեսը վերադառնում են Վան և այնտեղ Զարարիա գրչին պատվիրում իրենց ուսուցչի համար ընդօրինակել Անանիա Մանահնեցու «Մեկնութիւն ԺԳ թղթոց Պօղոսի»²⁶, աշխատութիւնը: Այստեղ ուշադրավ է նաև այն, որ աշա-

²⁴ Մատենադարան, ձեռ. № 2603, էջ 1ա: Հիշատակարանը տե՛ս ն. Ալիևյան, Մատենագիտական հետազոտություններ, Վրեննա, 1938, էջ 313:

²⁵ Մատենադարան, ձեռ. № 5163, էջ 280ա:

²⁶ Ն. Պողաբյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբանց, հատ. 3, էջ 31:

կերտները ձեռագրում նկարել են իրենց ուսուցչի պատկերը (տե՛ս նկ. 1): Նկարի աջ կողմում պատկերվածը Պողոս առաքյալն է կանգնած՝ գիրքը ձեռքին, ձախ կողմում՝ ծնկաշոք Ղուկաս կոսեցին: Խորքում, վանքի պատկերի տակ, գրված է. «Պողոս Առաքյալ, Ղուկաս վարդապետ»:

Կարապետի և Հովհաննեսի մատուցած ծառայության մասին Զարարիա գրիչն իր հիշատակարանում գրում է. «Արդ յանկ եղևալ կատարեցաւ սուրբ գիրքս ի քաղաքս Վան... ի Թուսկանիս հայոց ԶԶԹ (1523) ի վայելումն երջանիկ և քաջ վարդապետին Ղուկասու և ի յիշատակութիւն հոգւոյ իւրոյ, և ծնողացն իւրոց, և ամենայն ազգականացն... Այլև զմիջնորդ սուրբ գրոյս զՅոհանէս և զԿարապետ նորրնծայ վարդապետ յիշեցէք ի Քրիստոս, որ աշխատեցան ի վերայ սուրբ գրոցս զնալով և զալով և սեղան բերելով... Եւ ինձ Զարարիայ մեղուցեալ զծողիս»: Զեռագրում պահպանված է նաև ստացողի՝ Ղուկաս վարդապետի ինքնագիր հիշատակարանը, որը մեջբերում ենք հատվածաբար. «Արդ երես անկեալ պաղատիմ Քրիստոսի մանկանցդ և գրոց աշակերտեալ անձանցդ, զտղեղութեամբ ախտի պարուրեալս ի կերպարանէ վեհին՝ զպիտակ անուն վարդապետ Ղուկաս, յաստուածաշէն և յաստուածարեակ սուրբ աթոռոյ էջմիածնէ...»²⁷:

Էջմիածնում Ղուկաս կոսեցու դասավանդման տարիների մասին այլ տեղեկություններ մեզ հայտնի չեն: Նրան 1541 թվականին տեսնում ենք Սանահնում, որպես ուսուցիչ Հովհաննես Մարեցու, Քորոսի, Ղուկաս Գողթանցու, Մկրտիչ Քաջբերունու²⁸: 1541 թվականի մի շափածո հիշատակարանում Մարեցին գրում է.

Ինն հարիւր իննսուն թվիս,
 Զոր դասերգեց մեծ րարունիս,
 Ի սուրբ ուխտս Սանահնիս,
 Զմարգարէս սուրբ զնսայիս,
 Վասն անպիտան Յոհանիսիս...
 Ես Յոհաննէս Մարեցի,
 Զայս սակաւ քանս գրեցի²⁹...

Ղուկաս վարդապետին հիշատակող մեզ հայտնի վերջին թվակիր հիշատակարանը նրա աշակերտ Աթանես գրչինն է՝ գրված 1561 թվականին: Աթանեսը խնդրում է հիշել «վարդապետին իմոյ՝ մեծ րարունապետին Ղուկաս... և Յովհաննէս վարդապետին»³⁰:

Նրա մահվան թվականի մասին նույնպես ստույգ տվյալներ չունենք: Բանասիրության մեջ այն կարծիքը կա, որ նա մահացել է 1551 թվականին, Գանձասարում: Այդ ենթադրության համար հիմք են հանդիսացել հետևյալ հանգա-

²⁷ Անդ, էջ 34:

²⁸ Ղուկաս Հաղբաթեցին իր ինքնագիր ձեռագրում, թվարկելով աշակերտների անունները և բարեմասնությունները, խնդրում է ընթերցողներին հիշել նրանց: Զեռագրի արտագրման ժամանակ աշակերտներից Ղուկաս Գողթանցին մահացած է եղել (Մատենադարան, ձեռ. № 4355, էջ 251բ):

²⁹ Ա. Սյուրմեյան, անդ: Ն. Ակինյանի կարծիքով, Հովհաննես Մարեցին ուսանել է Ղուկաս վարդապետի մոտ՝ Գանձասարում: Նման փաստ մեզ հայտնի չէ:

³⁰ Թովինյան Հակոբ, Յուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վարդապետի Գաղեան, Վաղարշապատ, 1938, Ա մաս, էջ 46: Հանձին Հովհաննես վարդապետի Աթանես գրիչը հավանաբար նկատի է ունցել Հովհաննես Մարեցուն, որը սիրով է հիշվում իր ժամանակակիցների և առանձնակի սիրով ուսուցչի՝ Ղուկաս վարդապետի կողմից:

մանրնեք: Հովհաննեսիկ Մարեցին իր ժամանակագրության մեջ հիշատակել է իր հորեղբոր՝ Հովհաննես Մարեցու մահվան թվականը (1583) և նշել գերեզմանի տեղը՝ Վասակաշեն, ոմն Սարգիս վարդապետի գերեզմանի կողքին: Մենք Սմբատյանցը Գեղարքունիքում կատարած իր ճանապարհորդության ժամանակ Սոթ գավառի Վասակաշեն գյուղի եկեղեցու բեմի առաջ հայտնաբերել է նրկու գերեզմանաքար՝ հետևյալ մակագրությամբ. «Այս է հանգիստ Տովհաննէս վարդապետին ՌԼԹ (1583)» և «Աստ հանդչի մարմին Սարգիս վարդապետի Ռ (1551)»: Մ. Սմբատյանցը, հենվելով վերը նշված ժամանակագրական տեղեկությունների վրա, հանդել է այն եզրակացություն, որ առաջինը Հովհաննես Մարեցու գերեզմանն է³¹: Շարունակելով ճանապարհը, նա Վասակաշենից ընդամենը մեկ ժամվա հեռավորության վրա գտնվող Սոթ գյուղի եկեղեցու կամարակապ սատուհանի մեջ գտել է մի գերեզմանաքար՝ հետևյալ մակագրությամբ՝ «Այս է հանգիստ Ղուկաս վարդապետին, Գանձասարու Առաջնորդ թվ. Ռ (1551)», և եզրակացրել, որ «գուցէ այս Ղուկաս վարդապետն լինի՝ ուսուցիչն Տովհաննէս վարդապետին Մարեցուց...»³²:

Հիմք ընդունելով այդ տեղեկությունները, Ն. Ակինյանը հանգում է նույն եզրակացության:

Ղուկաս Լոռեցու մահվան թվականի վերաբերյալ սույն հետևությունը թեև ենթադրություն է, բայց անհավանական չէ: Ինչպես երևում է Լոռեցու թողած հիշատակարաններից, Մարեցին եղել է նրա սիրելի աշակերտներից մեկը: Վերջինիս խնդրանքով նա գրել է բավական սովորաժամալ քարոզչություն: Ուսուցչի և աշակերտի մտերմությունը շարունակվել է նաև Մարեցուն վարդապետական աստիճան շնորհվելուց հետո: Մարեցին, ուսումն ավարտելով, վերադարձել է իր ծննդավայրը և դարձել Գաղի վանքի միաբան: Շատ հավանական է, որ Ղուկաս Հաղբատեցին ևս, իր կյանքի վերջին շրջանում, շրաժանվելով աշակերտից, տեղափոխվել է Գանձասար և ստանձնել տեղի առաջնորդությունը: Այստեղ էլ մահացել է 1551 թվականին, մոտ 75 տարեկան հասակում:

Ղուկաս Հաղբատեցու մասին տեղեկությունները թեև քիչ են, բայց որոշ շափով լույս են սփռում նաև նրա մանկավարժական գործունեության վրա: Իր ժամանակին նա ճանաչված է եղել որպես հմուտ մանկավարժ: Այդ մասին են վկայում աշակերտների կողմից նրան տրված հորջորջումները. «մեծ բարունապետ», «տիեզերալույս վարդապետ», «մեծ վարդապետ Հայաստանեայց» և այլն: Շուրջ 30 տարի դասավանդելով էջմիածնում և Սանահնում, նա ջանքեր չի խնայել աշակերտների հոգևոր դաստիարակման և մտավոր դարգացման համար: Ունեցել է բազմաթիվ աշակերտներ, որոնցից հայտնի են եղբայրներ Կարապետը և Հովհաննեսը՝ Վանից, Հովհաննես Մարեցին՝ Փոքր Սյունիքից, Ղուկասը՝ Գողթան գավառից, Մկրտիչը՝ Քաջբերունիքից, Թորոսը, Աթանասը և ուրիշներ: Սրանցից մի քանիսը մեր մատենագրության մեջ հայտնի անուններ են: Այսպես, Թորոս վարդապետը 1561 թվականին կիմում Զարբիա Գնունյանցին օրինակել է տվել մի Հայսմավուրը: Իր հիշատակարանում Զարբիա Գնունյանցը խնդրում է հիշել «...հեղահոգի և աստուածասէր գրարեսէր և զգրասէր վարդապետն զԹորոս...: Եւ զհոգևոր ծնողն իւր, քաջ և զտիեզերալուր խարազնազգեաց վարդապետն զՂուկաս, զկանխեալն ի բանէն:

31 Մ. Սմբատյանց, Տեղագիր Գեղարքունի, Վաղարշապատ, 1895, էջ 603:

32 Անդ, էջ 626:

Աստուծոյ»³³։ Աթանեսը Գետաձորում ընդօրինակել է Մաշտոց։ Հովհաննես Սարեցու մասին նրա եղբորորդին գրում է. «էր նա յաշակերտ մեծ վարդապետին Ղուկասու Հախապատեցոյ, յոյժ սրբասէր և աստուածասէր, հեղ և աղօթող, բարոզող յուզղափառաց և պատուող տօնախմբութեանց, յոյժ ընթերցասէր և դրասէր, մինչ զի բազում գրեանս ետ գրել յինքն յիշատակ և այլ սպասք և զարդ եկեղեցոյ յուրով» և այլն³⁴։

Հատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում Ղուկաս Լոռեցու գրական գործունեությունը։

Նրա ստեղծագործություններից մեկ է հասել միայն 37 բարոզներից բաղկացած բարոզգիրքը։ Սակայն ձեռագիր հիշատակարանները խոսում են այն մասին, որ Ղուկաս վարդապետը հեղինակել է նաև այլ գործեր, որոնք ցարդ հայագիտությանը մնում են անհայտ։

Նրուսաղեմի № 1428 ձեռագրի հիշատակարանում գրված է. «Ի ԶԿԶ (1517) թվին մեծ վարժապետն Հայոց՝ Ղուկաս, բազում աշխատութեամբ ըզ՝ Սաղմոսն Գաթի ի Պենտէկոստէի տօնին սկսեալ և յաւուր աւագ երեքշաբաթին աւարտեալ ընդ հովանեաւ աստուածաշէն տաճարիս սուրբ էջմիածնին. և նորին Սաղմոսի մեկնիչն ահա ի Լմայ անապատն (է), զոր Հերապետ վարդապետն է ստացեալ և ներսէս վարդապետն յիշատակ եղեալ»³⁵։ Սրա առաջին մասը կա նաև Մաշտոցյան մատենադարանի № 5163 ձեռագրում՝ Կարապետ արեղաչի հիշատակագրության մեջ (280բ)։

Այս հիշատակարանները հնարավորություն են տալիս ենթադրելու, որ Ղուկաս Հաղբատեցին հեղինակ է Սաղմոսաց մեկնության։

Առավել կարևոր տեղեկություն է պահպանված Գրիգոր Կեսարացու մի նամակում։ Վերջինս, խոսելով դավանարանական հարցերի մասին, հիշատակում է նաև ուղղափառ վարդապետ Ղուկաս Լոռեցու մի աշխատությունը. «Շնորհիւ աստուծոյ այսպէս յայտնեալ է զայս նորաձևութեան հանգամանս ոմն պուէաթիկոս ճշմարտարան Ղուկաս Լոռեցի յորչորջեալ, զոր որոմանանքն [որոմքն] սերմանեալ են ի գիրս ներսիսի Լամբրոնացւոյն, ի մեկնիչ աղօթիցն, որ սուտ է և խորդ, և ո՛չ ներսիսի, զոր յառաջիկայդ վեց զլխով բացահայտէ վերոասացեալ քաջ գրամատիկոսն, ուղղափառութեան վարդապետն Ղուկաս, որում և մեր հեռեկեցուք, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի, զոր և ձեզ կամիմ նմին հետեիլ, ընթերցչիք և տեղեկասչիք և հետեկասչիք ճշմարտութեան»³⁶։

Պարզվում է, ուրեմն, որ Ղուկասը հեղինակ է եղել վեց զլխից բաղկացած մի մեկնության, որն առաջմ անհայտ է հայագիտությանը, բայց գոյություն է ունեցել Գր. Կեսարացու ժամանակ։

Ղուկաս վարդապետը գրադվել է և ձեռագրերի ընդօրինակությամբ։

Ն. Ակինյանը բերում է Ղուկաս վարդապետին ժամանակակից Զաքարիա գրչի Տարոնում ընդօրինակած Սաղմոսարանի հիշատակարանը, որտեղ Ղուկաս վարդապետը հիշվում է որպես քերականական ձեռնարկի ընդօրինակող։

33 Զ. Քոսյան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Արժնեան վարժարանի ի Կարին, «Հանդէս Ամսօրեայ», Վիեննա, 1962, էջ 51։ Հրատարակված է նաև Ն. Ակինյանի «Մովսէս Գ. Տաթևացի հայոց կաթողիկոսն և իր ժամանակը» աշխատությունում, Վիեննա, 1936, էջ 374։

34 Մատենադարան, ձեռ. № 2776, էջ 268բ։ Հովհաննես Սարեցու մասին մանրամասն տե՛ս Վ. Հակոբյան, Մանր ժամանակագրություններ, հատ. 2, էջ 244։

35 Ն. Պաղարյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հ. 5, էջ 98։

36 Մատենադարան, ձեռ. № 3143, էջ 60ա։

«Գրեցաւ ի սուրբ ուխտս Սանահին... Ղուկաս Բարունապետ վարդապետի՝ ձեռագրչի Քերականի, որ դարինական էառ ի Կիպրոս կղզւոյ»³⁷:

Ղուկաս վարդապետի քարոզները գրված են միջին հայերենով, գերծ են ավելորդ պերճախոսություններից: Հեղինակը քարոզներին միահյուսել է ժողովրդական գրույցներ, առակներ, ասացվածքներ, որոնք ավելի ախորժելի, մատչելի և արժեքավոր են դարձնում դրանք: Ղուկասի քարոզները մեծ մասամբ սկսվում են բնարանով և հիմնականում ունեն մեկնողական բնույթ: Մեծանուն հայագետ Հ. Տաշյանը իր ձեռագրացուցակում, նկարագրելով հիշյալ քարոզները պարունակող № 102 ձեռագիրը, անվանել է այն «Աշխարհավար քարոզգիրք», իսկ նկարագրության վերջում գրել. «Քարոզներս արդեամբք «աշխարհավար» են, շատ տեղ էջեր ամբողջ միջին ուսմկօրեն այլևայլ գրույցներով խառն են»³⁸:

Քարոզները ոչ միշտ են ընդօրինակվել միատեղ, հաջորդաբար, բայց հաճախ էլ խմբվել են և կազմել առանձին ժողովածու: Գրիչներն արտագրելիս, գրեթե միշտ, պահպանել են քարոզների նախկին (հեղինակային) հաջորդականությունը: Այսպես, Զմմառի վանքի № 205 քարոզգիրքը, գրված 1582 թվականին, հաջորդաբար պարունակում է հիշյալ քարոզներից 22-ը:

Հետաքրքրական է Մատենադարանի № 2151 ձեռագիրը, որն ընդօրինակվել է Մարտիրոս Երեցի կողմից Սերաստիայում, 1587 թվականին: Այստեղ ընդօրինակված են վերոնշյալ քարոզներից միայն 26-ը, որոնց հաջորդում է անխորազիր մի ժամանակագրություն: Զեռագրի բովանդակությունը՝ բոլոր գլուխներով, համապատասխանում է Երուսաղեմի № 393 ձեռագրի բովանդակությանը: Վերջինիս գրիչն ու ստացողը դարձյալ նույն Մարտիրոս Երեցն է:

Ուշագրություն արժանի է Մատենադարանի № 746 ձեռագիրը, որը սխալմամբ վերագրված է Գրիգոր Տաթևացուն: Այստեղ քարոզների հաջորդականությունը հիմնականում համապատասխանում է Երուսաղեմի № 631 ձեռագրին, սակայն սկզբից և վերջից պակասավոր է:

Մատենադարանի № 6542 ձեռագրում, գրված 1625 թվականին, արտագրված է ընդամենը 12 քարոզ: Այս ձեռագիրն առանձնանում է քարոզների խմբագրությամբ: Գրված է երկսյուն, յուրաքանչյուր սյունակի տակ ամփոփված է տվյալ մասի բովանդակությունը:

Կարելի է նշել քարոզների միայն այս խումբը պարունակող բազմաթիվ այլ ձեռագրեր, բայց այսքանով արդեն պարզ է դառնում, որ դրանք գիտվել են իրրև մեկ գործ և գրվելուց անմիջապես հետո, լայն տարածում ստացել:

Ստորև տալիս ենք Ղուկաս Լոռեցու քարոզների սկզբնատողերը, հիմք ընդունելով Մատենադարանի № 4355 ձեռագրում եղած դասավորությունը.

1. Յորժամ եսպան Կայեն զԱրէլ եղբայրն իւր...
2. Յորժամ ել նոյ ի տասպանէն...
3. Ամենայն գիրք աստուածային, զաստուած արգար զատաւոր...
4. Հրամայէ մարգարէն Միքիայ. Արի և զնայ աստի...
5. Նախ գիտելի է, զի որպէս մարդս հոգի է և մարմին...
6. Թէ վասն զի՞նչ պատճառի մարգարէն առական խաւսի...
7. Անձն դրանական հոգին ասէ...
8. Առաջին խրատ վասն մարմնաւոր կենացս է...

37 Ն. Ակինյան, Մովսէս Գ. Տաթևացի հայոց կաթողիկոսն և իր ժամանակը, էջ 373:

38 Հ. Տաշյան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց... ի վիկենա, 1895, էջ 374:

9. Առաջին սրբութիւն անուանի հաղորդութիւնն...
10. Զայն հրամայէ, թէ ամենայն, որ առէ զեղբայր իւր...
11. Եւ նախ զայս պարտ է զիտել...
12. Այսպէս հրամայեն վարդապետք եկեղեցոյ...
13. Ասեն իմաստունք, թէ շորս բան տուանց մեր կամաց լինի...
14. Ասէ իմաստունն և անյաղթ փիլիսոփայն Պաւլոս...
15. Եւ պարտ է զիտել, զի հեթանոսք զար ծննդեան շու համարէին...
16. Եւ զիտելի է, զի այս բանս յաստուածագիր պատգամաց և ի տասն բանեան արինացն է...
17. Եւ զիտելի է, զի աստուած բնութեամբ բարի է...
18. Եւ զի բոս Պղատոնի հեղին եռամասնեայ է...
19. Եւ պարտ է զիտել, զի շորս բան զառակն ծնաղին է պարտական և շորս բան ծնաղն զառակին...
20. Առաջին երկիր կոչի հողն և ջուրն...
21. Հրամայեն վարդապետք եկեղեցոյ...
22. Նախ մշտընջենաւոր լերինք անուանին դասք հրեշտակացն...
23. Նախ պարտ է զիտել զսկիզբն տարոյն...
24. Նախ պարտ է զիտել, զի մահու արն և զկատարածին ծածկեալ է աստուած...
25. Յետո որդի նաւեայ էր յազգէ Եփրեմի...
26. Եղիայ Թնդրացի էր յազգէ բահանայիցն...
27. Եւ զի նահապետքն չերկար ապրէին...
28. Զի նինուէ էր քաղաք մեծ յԱսորեստան...
29. Սենեքարիմ կռապաշտ թագաւոր էր ասորոց ի նինվէ քաղաքէ...
30. Եւ զի յառաջ բան զգերութիւն Բարեկացոցն...
31. Եւ զի թագաւորն նարուգոգոնոսոր յորժամ ետես զհրաշս...
32. Յետ դարձն գերութեանն Բարեկացոց...
33. Եւ զի յառաջ բան զգալուստն Քրիստոսի...
34. Որպէս յառաջին արարչութիւնն, որ ի վեց արն արար աստուած...
35. Անդրանիկն յար միաշարաթուս...
36. Այր մի էր Ուսիտ աշխարհի...
37. Տորժամ արար աստուած զմարդն առաջին...

* * *

Ղուկաս կոտեցու բարոյները շարագրված են հայ ժողովրդի համար ծանր մի ժամանակաշրջանում՝ XVI դ. սկզբներին, երբ թուրք-պարսկական հրոսակախմբերը ստնատակ էին տալիս երկիրը: Լցված սիրս և ցավի զգացումով օտար թշնամիների կողմից ավերված, քայքայված երկրի և տանջված ժողովրդի նկատմամբ, հայրենասեր հեղինակն իր բարոյների միջոցով փորձում է գտնել երկիրն այդ վիճակից դուրս բերելու ելք: Օտարի լծից հայրենիքի փրկութեան շուրջը եղած իր տենչերը նա արտահայտել է՝ վերլուծելով Աստվածաշնչի այն պատմությունները, որոնք նշութեք են պարունակում գերութեան, կործանման և փրկութեան մասին: Ղուկաս վարդապետը գտնում է, որ երկրի ավերման պատճառ են հանդիսանում իշխանները, մեծատունները, որոնք, բնկնելով հարստութեան և իշխանութեան ետեից, երկիրը տանում են դեպի կործանում. «Վասն այսաւրիկ նկուն եղար և չերկիր կործանեցար և եղար կոխան անմար-

մին և մարմնաւոր թշնամաց»³⁹։ Իշխանների վատ կառավարման հետևանքով երկրի ներսում տիրել է խառնաշփոթութուն, հուսահատված մարդիկ կորցրել են իրենց հավատար ամեն ինչի նկատմամբ, դարձել «անամաթ և անպատկառ», «ժողովուրդն... շան նման դառնան պոռնկութեամբ և արբեցողութեամբ, գողութեամբ և անիրաւութեամբ, նորա, որ այգի և դրախտ անուանին, փոխանակ բարի պտղոց՝ փուշ մեղաց բերին յառաջ... յայնժամ այգին գողոց և դաղանաց, անհաւատից և արեանաբբու ազգաց լինի կոխան, որպէս յայժմու ժամանակիս»⁴⁰, — գրում է հեղինակը։ Ի հակադրություն իր ժամանակաշրջանի, Ղուկաս Լուսեցին «Այս քարոզ և պատմութիւն է վասն գալստեանն Գաւգայ և Մազաւգայ» հետաքրքրական քարոզում շարագրում է Երուսաղեմի պատմությունից մի անցը։ Բազմաթիվ թշնամիներով պաշարված քաղաքը չի գրավվում՝ շնորհիվ ժողովրդի միաբանութեան, համերաշխութեան և բարոյական բարձր հատկանիշների։

Ա. Հովհաննիսյանն իր «Գրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության» ուսումնասիրության մեջ հայ ազատագրական մտայնությունը բացահայտող կարևոր աղբյուր է համարում քաղաքական ձգտումների հետ առնչվող տեսիլներն ու գուշակությունները⁴¹։ Այդպիսի տրամադրություններ տեսնում ենք և մեր հեղինակի մոտ։ Վերջինս, վերստին կենդանացնելով տեսիլային նախընթաց ավանդույթները, այն միահյուսել է պատմական իրողություն դարձած իրադարձություններին⁴²։

Գրիգոր Լուսավորչի մի ցանկության մասին եղած գրույցի, Սահակ Պարթևի տեսիլքի և Նեոի մասին առասպելի միջոցով Ղուկաս վարդապետը փորձում է նկարագրել XV—XVI դդ. Հայաստանի քաղաքական վիճակը։

Համաձայն Գրիգոր Լուսավորչի խնդրանքի, հայոց ազգը իբր պետք է ջնջվեր մինչև Նեոի գալուստը։ Նրա խնդրանքը կատարվել է, և Աղեքսանդր Մակեդոնացու կողմից «Կասբից լեռներում» փակված «Աճուճա-Բաճուճաները» գալու են ոչնչացնելու հայերին։ Արգրումում նրանք կուռք են կանգնեցնելու և հորդորելու մարդկանց՝ բնդունել կոապաշտությունը։ Ստիպելու են պարիարքին՝ ուրանալ քրիստոնեությունը, «Եւ յորժամ ոչ ուրանայ հայրապետն, — շարունակում է հեղինակը, — սպանանեն զնայ սրով ի մէջ եկեղեցոյն և զեկեղեցին բակեն և փուլ ածեն ի վերա նոցա... և ջնջեն նորա զազս հայոց վասն հաւատոց և մնասցէ սակաւ յազգէս ի յոտն Վարագայ և ի ձորն Մանանխոյ, որ է ի Սասունք և այնպես կոտորելով զնան և անցանեն զգետն Եփրատ և այնչափ բազում լինին, մինչ զի ներքի ձիաւորի ձիոյն ջուր ոչ բնկնի»⁴³։ Քարոզի մեջ ասվում է, որ Նեոի թագավորութեանը հաջորդելու է նրա խաչատառակ կործանումը։

Լավատես հեղինակը, ինչպես տեսնում ենք, իր քարոզների միջոցով աշխատում է հորդորել ունկնդիրներին՝ պահպանելու ազատության հույսն ու հավատը⁴⁴։

Ղուկաս վարդապետի քարոզներում շոշափվում են և երկրի ներքին կյան-

39 Մատենադարան, ձեռ. № 4355, էջ 414ա։

40 Անդ, էջ 428բ։

41 Ա. Հովհաննիսյան, Գրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, Ա. Երևան, 1957, էջ 8։

42 Մատենադարան, ձեռ. № 4355, էջ 429ա։

43 Անդ, էջ 429ա։

44 Անդ, էջ 352ա։

քի հարցեր, ինչպես սոցիալ-տնտեսական, այնպես և ազգազրական, կենցաղային և այլ բնույթի: Այսպես, բատ հեղինակի, իշխաններն իրավունք ունեն իրենց կառավարման շրջանում ազատ հրամաններ արձակելու, տուգանքներ նշանակելու: Նրանց իշխանությունից զրկելու իրավունք ուներ միայն թագավորը: Այս կապակցությամբ հեղինակը գրում է. «Որպէս իշխանն, քանի թագաւորէն իշխանութիւն ունի, հուքմ և հրաման ունի, զով կապէ, տուգանէ, կամ արձակէ, թագաւորն զայն այլ ոչ հարցանէ: Ապայ երբ իշխանութենէն բնկնի, այլ ոչ կարէ կապել կամ արձակել»⁴⁵: Իշխանները սակայն վատ են կառավարում երկիրը, նրանք պետական պաշտոնները զարծրել են առուծախի առարկա. «Կաշառք տան մաքսաւորաց նման, և զարաւով առնուն իշխանութիւնն»⁴⁶, և կամ՝ «ամէն անարժան և ամաւտար մարդ կարէ կաշառք տալով մաքսաւորութիւն և իշխանութիւն առնուլ»⁴⁷: «Պարոն» հասկացությունն այստեղ սերտորեն կապված է շինական ունենալու հասկացության հետ: Նրա մի շարք քարոզներում հաճախ կրկնվում է հետևյալ միտքը. «Զի՞նչ մարդոյ անուն խոճայ լինի՝ մէկ գրամ շունենայ, կամ անունն պարոն լինի՝ մէկ տուն շինական շունենայ, անօգուտ է, դատարկ անունն»⁴⁸:

Քարոզներում ուշադրավ տվյալներ կան իշխանավորների կողմից մեծատուններին ու վաշխառուներին տուգանելու և նրանց զույրբ բռնադրավելու մասին: Հետաքրքիր է հատկապես շահակերների-վաշխառուների վերաբերյալ հեղինակի հազորգած տեղեկությունը. «Այսպես շահակերն, այլոց թարախով լցիւի և աղբատաց արեամբ, և հանկարծակի տուգանեն և փսխել տան զաղբատաց արիւնն, բակի և աւիրի տունն, իրբև զգողին և զրկողին»⁴⁹:

Ավելի հաճախ և անտեղի տուգանվում էին հասարակության ցածր խավերը: Մանր էր հատկապես գյուղատնտեսությունից մեջ վարձով աշխատող մշակների վիճակը: Ամբողջ ամառը քրանաչան աշխատելով, նրանք հաչիվ կարողանում էին հոգալ իրենց օրվա ապրուստը, իսկ ձմռանը մնալով առանց աշխատանքի, «մուրացկան լինին և դուռնէ դուռն շուռ դան»⁵⁰: Վարձկանների ծանր վիճակը պարզ արտահայտված է հեղինակի՝ նրանց ուղղված մի հարցում: Մեղք համարելով կիրակի օրը մարդկանց և անասուններին աշխատեցնելը, նա ծաղրանքով հարց է տալիս. «Ի՞նչ արն աշխատեցար և հացով ոչ կշտացար, անմիտ, ի՞նչ մնաս, թէ աստուծոյ արինաց բակելովն տուն շինես և կամ հացով կշտանաս»⁵¹:

Ժողովրդի ծանր կացությունից օգտվում էին վաշխառուները և հսկայական շահերով բարձրացնում փոխ տված դրամի տոկոսները: Պարտատուները շկարողանալով ժամանակին վճարել պարտքը, ենթարկվում էին հալածանքների, տուգանքների: Վաշխառուներին Ղուկաս վարդապետը նմանեցնում է ժողովրդի արչունք ծծող տղրուկների. «նոյնպէս և շահակերն,—գրում է նա,—որ մի գրամ փոխ տայ, մէկին տեղ տասն առնու, ազրկի նման զաղբատաց արիւնն ծծէ...»⁵²:

45 Անդ, էջ 334բ:

46 Անդ, էջ 335բ:

47 Անդ:

48 Անդ, էջ 278ա:

49 Անդ, էջ 347բ:

50 Անդ, էջ 286բ:

51 Անդ, էջ 443բ:

52 Անդ, էջ 347բ:

Գլուխացիների համար ինչպես միշտ, այս ժամանակաշրջանում ևս, ծանր պարտականություններից մեկն էլ հանդիսացել է կոռը, որից նրանք աշխատել են խույս տալ, փախչել: Գա՛ երևում է Հեղինակի մի համեմատությունից. «ծուլութեամբ զաղաթքն կոռ համարի և ժամատեղ գնալն տուգանք, կոռի նման գրանն աւիրէ, երբ ժամանակ գտնու՛ փախչի»⁵³:

Հասարակության մյուս դասերի համեմատությամբ ավելի լավ վիճակում էր գտնվում հոգևորականությունը: Ազատված լինելով ծանր հարկեր վճարելու պարտականությունից, իրենք էին ժողովրդից գանձում հարկեր՝ «աստուծոյ բաժին», «ազրատաց բաժին» և այլն: «Եւ զաստուծոյ բաժինն, — գրում է նա, — որ ի ժողովուրդենէն առնուլ պիտի ի փառս աստուծոյ մսխել, նորա (հոգևորականները) առնուն՝ ի փառս աշխարհի մսխեն, որք և դատապարտելոց են»⁵⁴: Քարոզիչը մեղադրում է, որ նրանք «զազրատաց բաժինն, որ տայ ժողովուրդն մեղաց գին, այլազգաց տան՝ վասն մարմնաւոր փառաց և անցաւոր կենացս»⁵⁵: Հեղինակը բննադատում է այն հոգևոր պաշտոնյաներին, որոնք «փոխանակ պահելոյ և բժշկելոյ, պատառնն զհաւատն Քրիստոսի բանասարգայլու նման, և զարիւն ժողովրդեանն ի ձեռաց նոցա խնդրէ աստուած»⁵⁶: Մարդկանց կեղծավորարար խարելն ու քաղցր խոսքերի միջոցով նրանց կողոպտելն արգեն այնքան բացահայտ էր դարձել, որ այդ մասին ստիպված էր խոսել նաև վարդապետ քարոզիչը. «Նոյնպէս կեղծաւորքն... ծածուկ մեղաւոր են... զի կարացեն խարել զմարդիք և փառք և պատիվ և արծաթ առնուլ, և այս մեղքս մէջ կարգաւորաց առաւել գտանի, բան ի մէջ աշխարհականաց»⁵⁷:

Տեսնելով իր հոգևոր բնկերներին ազահուության, արծաթասիրության մոլուցքով տառապելիս, մեր հեղինակը զարմացած հարց է տալիս. «Աշխարհականն տուն և խիղան ունի, վասն որդոց և դստերացն ժողովէ, հարկապահանջութեան, դու, կրանսոր ս՛ում համար ազահիս»⁵⁸:

Կաշառակերությունը հսկայական շափերի էր հասել: Կաշառք էին վերցնում եկեղեցու հայրերը՝ եպիսկոպոսից սկսած մինչև քահանա: Ղուկաս Լուսեցին առանձնապես «գառն և անթողելի մեղք» է համարում կաշառքի միջոցով անարժաններին ձեռնադրելը. «զարծաթն առնուն և զհաւատն և զկարգն ծախեն»: Քարոզիչը հանդիմանում է նրանց՝ ասելով. «զի՞նչ աւգուտ է քեզ քո ճգնութիւնդ, պահքն և աղաթքն, երբ ազահութեան համար մեղաւորէն կաշառք առնուս»⁵⁹: Կաշառակերության միջոցով «անարժանները» տեղ գտնալով եկեղեցու հոգևոր պաշտոններին, իրենց դիրքը և եկեղեցական օրենքները օգտագործում էին ժողովրդին կողոպտելու համար: Պատահական չէ, որ Ղուկաս վարդապետը նրանց նմանեցնում է մարսավորների. «Այսպէս հպարտ և փառասէր մարդիք, ավելի փառաց ցանկանան և զի անարժան են կարգին, կաշառք տան մարսաւորաց նման և զարալով առնուն իշխանութիւնն և զեկեղեցին մարսատուն շինեն»⁶⁰: Եկեղեցու այդ կարգի պաշտոնյաների մասին վարդա-

53 Անդ. էջ 485բ:

54 Անդ. էջ 335բ:

55 Անդ.

56 Անդ. էջ 336ա:

57 Անդ. էջ 281ա:

58 Անդ. էջ 355բ:

59 Անդ. էջ 303ա:

60 Անդ. էջ 335բ:

պետների մեջ տարածված է եղել դիպուկ մի ասացվածք. «Ասեն վարդապետը, որ ունի կրանաւոր դանդ մի, դանդ մի շարժէ»⁶¹:

Քարոզներում ուշադրավ տեղեկութուններ են պահպանված ժամանակի դատի և դատաստանի մասին: Հեղինակը պատվիրում է «մատնած և շարախօսած» մարդուն միանգամից շպատծել, այլ «Է (30) օր երկաթով կապել»⁶² և պահել բանտում, մինչև մեկ կամ երկու վկաներով կպարզեն սուտն ու ճշմարտութունը: Այսինքն՝ կատարել նախնական հետաքննություն: Մարդիկ չեն կարողանում արդար դատաստան անել, «զշարն ու բարին, զսուտն ու դիրան, զարդարն և զմեղաւորն» իրարից տարբերել: Մեր քարոզիչը նրանց նմանեցնում է անշնորհ դրամափոխների. «Երբև զողէտ սառաֆ, որ ոչ կարէ զոսկին և զպղինձն, զանագն և զարծաթն բաժանել»⁶³: Նա անարդար դատաստանի պատճառներ է համարում տգիտութունը, կաշառքը «մեծամեծաց երկիւղ»-ը, աշառութունը: Հարստահարողների դեմ բողոքի խոսք ասողները ենթարկվում էին տուգանքների, մարմնական պատժի, դատապարտվում նույնիսկ մահվան:

Այս և հարակից հարցերի մասին քարոզներում կան ուշադրավ տվյալներ. այսպես, օրինակ. «Թէ մարդ զմարմնաւոր թագաւորի հրամանն պատուէ, սպանելու է»⁶⁴: «Թէ մարդն լիրբ և անմիտ լինի, որ առաջի մեծամեծաց լիրբ և հակասակ խաւսի իւր լեղուն՝ զինքն սպանել, տուգանել և պատուհասել, և լեղուն իւրն մահու պատճառի»⁶⁵:

Կամ՝ «Եւ այժմ բազումք վասն սիրոյ կանանց զհաւատն ուրանան, յատուծոյ սիրոյն հեռանան, մարմնով պատժին, տուգանուին, սպանուին, ի դերեզման իջնուն դառն մահուամբ»⁶⁶:

Կարևոր են նաև քարոզներում սփռված տվյալները՝ արհեստագործության, առևտրի և քաղաքային կյանքի տարբեր երևույթների մասին: Մեր քարոզիչը քաղաքաբնակ ծնողներին խորհուրդ է տալիս իրենց զավակներին, յոթ տարին լրանալուց հետո, արհեստ սովորեցնել. «որ արուեստն իրենն սարմիայ լինի և այն արուեստովն ապրի և հալալ հաց ուտէ»⁶⁷: Քարոզներում որոշ տեղեկութուններ կան տարբեր երկրներից ներմուծվող ապրանքների վերաբերյալ: Օրինակ. «Վաճառականն, որ գնայ ի Հնդուստան, տեղն կենալու համար չի երթալ, այլ վաճառ և առուտուր անէ, իւրենն բեռն կապէ, ոսկի, արծաթ, ակն և մարդարիտ և ծանր բեռնով դառնայ ի հայրենի տունն»⁶⁸: Մի առիթով նա ասում է. «Կիպրացի դատառակաւ բերանն կու սրբէ»⁶⁹. այս նախադասութունը մտածել է տալիս, որ Հայաստանում գործածվել են Կիպրոսից բերված անձեռոցիկներ:

Առևտրական անբարենպաստ, վտանգներով լեցուն ճանապարհներին Ղուկաս Լոուկին հարեանցիորեն անդրադառնում է իր մի շարք քարոզներում: Բերենք դրանցից միայն մեկը. «Վաճառականն, որ բեռն ունի, ոսկի, արծաթ, ակն և մարդարիտ, և զանազան զուճաշ, գիշերն աւազականց երկիւղէ ոչ ննջէ, այլ ճրագն վառ պահէ և աղեղն լարէ»⁷⁰:

Ուշադրավ են նաև խոջանների, սառաֆների (լումայափոխ), շահակերների (վաշխառու) մասին առկա տվյալները: Մի առիթով քարոզիչն ասում է, որ

61 Անդ:

62 Անդ, էջ 239ա:

63 Անդ, էջ 277ա:

64 Անդ, 303բ:

65 Անդ, էջ 298ա:

66 Անդ, էջ 348բ:

67 Անդ, էջ 362ա:

68 Անդ, էջ 285բ:

69 Անդ, էջ 322բ:

70 Անդ, էջ 307ա, 321ա:

առևտրականը «հարամ մամլայ անէ, զիւրն Ժ (10), դրամին Ի (20) ծախէ, զքո Ի (20) դրամին Ժ (10) դրամով առնու»⁷¹ և այլն: Առուծախի ապարեղում տարածված կեղծիքի ու խարեությունների մասին խիստ հետաքրքրական են հեռուկայ տողերը. «Թէ գեղ լինի, թէ քաղաք, թէ վանք, թէ յանապատ, ինչ տեղ որ մեծ ու փոքր կշիռ, մեծ ու փոքր լիար, մեծ ու փոքր շափ գինոյ, կամ հացի, մեծ ու փոքր կանգուն պահեն, որ մեծովն առնուն ու փոքրովն ծախեն, զգինն բոլոր առնուն, զհացն պակաս շափով տան, կամ թէ հեռ գինոյն ջուր խառնեն, զջուրն գինու տեղ ծախեն, կամ հեռ կաթին ջուր խառնեն, խաղանեն, կամ հեռ արծաթին պղինձ խառնեն, զբամի տեղ մսխեն»⁷² և այլն: Առևտրականներն ու վաշխատուները անպատիժ թաւանում են ժողովրդին, Ղուկասը նրանց հավասարեցնում է գողերի, ավազակների և գրում. «Ապա, որ յայտ է, թէ գողն և զրկողն և մարտաւորն և շահակերն ի մի համարի են»⁷³, «Զի մինն յայտնի գող և աւազակ է, զսուրն կասկալ է, կամ ի դարուն մանու, կամ ի սարերդ զմարդիք սպանէ... և մինն նստել է ի գողի բակն»⁷⁴, սուտ ասելով և սուտ երգումն ուսելով հարամ առուաւոր անէ, զմարդոյ արինն: խմէ, և յայտնի գողի և աւազակի մեղացն մասնակից և ընկերակից դառնայ»⁷⁵:

Քարոզներում որոշ տեղեկություններ կան նաև գերիների մասին: Բավականին տարածված է եղել գերիների առուծախը: Յուրաքանչյուր պատեհ առիթով հեղինակը քարոզում է մեղքերի թողության համար գերիներ գնել և ազատ արձակել: Տեղեկություն է հաղորդում, որ փախուստի փորձ արած գերիներին պահել են դաժան պայմաններում՝ կասկալված վիճակում:

Տեղեկություններ կան վարձկանների աշխատավարձը ժամանակին չվճարելու, պակաս վճարելու կամ էլ բնավ չվճարելու մասին: Քարոզներից մեկում կարևոր տողեր կան վարձկան հնձողների մասին. «Յորժամ մարդ ամռան շոգ ժամանակն մարդոյ հունձ տա անել և զվարձն կտրէ և նորա ազազակեն առ աստուած և դաստուած ի բարկութիւն շարժին... զվարձկանի վարձն թէ կտրէ մարդ, արինահեղացն և մարդասպանիցն է մասնակից, վասն որոյ պարտէ պայմանաւ զմարդն վարձել և երբ կատարի ժամանակն, զվարձն բոլոր սուլ և հալալութիւն խնդրել»⁷⁶:

Բողոքի արտահայտություններ են եղել և վաշխատուների շարաշահումների դեմ, որոնք պարտքի փոխարեն «գրավ» են վերցնում պարտատերերի որդիներին և ամբողջ ունեցվածքը: Չդիմանալով այլևս այդ հարստահարումներին, զայրացած ամբոխը դուրս է եկել նրանց դեմ: Վախեցած վաշխատուները հաճախ ստիպված պատուել են պարտամուրհակները: Խոսելով պարտամուրհակներ պատուելու մասին, հեղինակը գրում է. «Զայս բարիս քաղումք արարին և դեռևս առնեն աստուածաւեր և ողորմած մարդիք և զաղբատաց պարտքն բաշխելով զգիր պարտուցն պատուելով, ջնջեն զմեղաց գիրն»⁷⁷: Ղուկասը հաշտություն է քարոզում, երևան գալով մի տեսակ օրենսդրի դերով. «Որ զքեզ անարգէ, նախատէ, մեծ վնաս գործէ, տուգանել տայ, կամ շարշա-

71 Անդ, էջ 345բ:

72 Անդ:

73 Անդ, էջ 347բ:

74 «Գողի բակ» — բառախաղ. այսպես ասելով հեղինակը նկատի ունի «կուղպակ» հասկացությունը:

75 Անդ, էջ 345ա:

76 Մատենադարան, ձև. N 4355, էջ 239բ:

77 Անդ, էջ 313ա:

բել, երբ մեզայ գայ, թողութիւն պիտի անես»⁷⁸, «թէ մարդ բեզ վնասակար լինի և պարտական գտնայ, երբ փոշիմանի, հնազանդի և մեզայ գայ, գուհաշտիս և քո պարտականին թողութիւն անես»⁷⁹: Եթե պարտապանը «գտոն աղքատ» չէ և կարող է «զգլուխն... վճարել, բարի է, զգլուխն առ, զշահն յատուծոյ կառնուս», իսկ եթէ «գտոն աղքատ է» և չի կարող վճարել «գու մի խեղ-զել, թէ բեր վճարէ, կամ յարգոցն, կամ հայրենացն դբաւ բանել...: Բեր, Քրիստոսի սիրոյն համար զէն աղքատն չէն պարտուցն ազատ արայ... և զքո մեզաց զիրն պատուէ»⁸⁰:

Մեր քարոզչի կարծիքով հասարակությունը բաժանվում է երկու հիմնական խմբի՝ հոգևորականների և աշխարհականների: Վերջին խումբն իր հերթին ստորաբաժանվում է «աղքատաց և մեծատանց, ծառայից և իշխանաց»⁸¹, նա այնուհետև փորձում է վեր հանել հասարակական բոլոր շերտերին բնորոշ արատները. եկեղեցականներին հատուկ է հպարտությունը, մեղավորներին՝ հուսահատությունը, մեծատուններին՝ ազահությունը, իսկ աղքատներին՝ արտունջն ու զոդությունը⁸²:

Հասարակության այս ստորաբաժանումներն ըստ հեղինակի առաջ են դալիս առօրյա փոխհարաբերությունների պատճառով: Մարդիկ ծնվում են հավասար և հավասար էլ մահանում. «Որպէս Բ (2) զոնի քաղաք է աշխարհս, մի զոնովն ի մար արզանդէն միապէս ծնանին և գան յաշխարհս, և ի մէջ աշխարհիս բաժանին՝ ոմն աղքատութեան հանդիպի և ոմն հարստութեան, ոմն ծառայութեան, մյուսն իշխանութեան, մեղաց և արգարութեան: Եւ ի միւս դրահովն, որ է մահն՝ միապէս ելանէն յաշխարհէս, և ոչ կարէ իշխանութիւնն, կամ հարստութիւնն փրկել ի մահուանէ... և ոչինչ ունի աւելի մեծատունն, քան զաղքատն... և ոչ երեւի փառք և իշխանութիւն նոցա, այլ այսչափ, զի անունն զրեալ է ի վերայ գերեզմանին, թէ այս անուն իշխանի և թաղաւորի է»⁸³:

Ղուկաս Լոռեցին քննադատում է թե՛ աշխարհիկ և թե՛ հոգևոր տերերին. «Թագաւորք և իշխանք... ունին զազանային բնութիւն, ուր հասանին պատառէն, զազանաց նման ուտեն և մանրեն, և զմնացորդս առ ռան կոտորեն, մարդադէմ զազան են և անասնադէմ մարդ»⁸⁴: Դասակարգային հարաբերությունների վերլուծման հարցում, երևան բերելով միջնադարյան մտածողի սահմանափակ աշխարհայացք, նա գտնում է, որ իշխանները կոշված են զորավիր կանգնելու զրկվածներին. «Ձի այս է զործ թագաւորաց, զատաւորաց և իշխանաց, ազատել զորքն և զաղքատն անիրաւ զրկողաց»⁸⁵: Մինչդեռ հակառակն է տեղի ունենում. թագավորների և իշխանների հանցանքը երկիրն է շարժում, ավերում է աշխարհը, իսկ հոգևորականներին՝ երկինքն է շարժում⁸⁶:

Ղուկաս Լոռեցին օտար նվաճողների ծանր լծի տակ կեղերվող ժողովրդի դիմադրական շարժումներից երկյուղ է կրում. «Թէ զերկու բարն յիրար տաս, մէջն կրակ կու վառի և կայրի զաշխարհս»⁸⁷, — գրում է նա: Արյունահեղություններից խուսափող քարոզիչը, տեսնելով բնդվող մարդկանց նկատմամբ արքայների կողմից կիրառված դաժան հաշվհարգարը, գտնում է, որ դժգոհություններն ու բողոքներն ավելորդ են. «Հեա փշին խաղաս՝ ձեռք կու խոցէ,

78 Անդ, էջ 311բ:

79 Անդ, էջ 313բ:

80 Անդ, էջ 313բ:

81 Անդ, էջ 231բ:

82 Անդ:

83 Անդ, էջ 337ա:

84 Անդ, էջ 425բ:

85 Անդ, էջ 472ա:

86 Անդ, էջ 336ա:

87 Անդ, էջ 311ա:

Տեստ կրակին խաղա՛ս՝ կայրիս, Տեստ գազա՛նին կռվիս՝ գազանակեր կլնիս...»⁸⁸, Այլ ելք չգտնելով, նա քարոզում է համբերել և հաշտվել. «Ճար չկայ, թէ քրիստոնեայ ես, պիտի հաշտիս»⁸⁹, քանի որ «չարն շարեաւ ոչ յաղթի, այլ առանկ բոբրոքի և մեծ վնաս և մարդասպանութիւն ծնանի»⁹⁰:

Քարոզների մեջ կան նաև հոգեշահ խրատներ, որոնց մեջ հատուկ տեղ են զբաղում ծնողների և դավաճանների՝ փոխադարձ պարտականությունների մասին առկա ուշադրավ նշութեքը: Որպես հմուտ մանկավարժ, Ղուկաս Լոուեցին Հովհաննես Երզնկացու նման գտնում է, որ երեխային փոքր հասակում, երբ դեռ «որպէս կահուղ մոմն գտիպն և որպէս մատղաշ ուս է տղայի հասակն»⁹¹, պետք է սովորեցնել «բարի ուսումն»: Այս կապակցութեամբ նա վկայակոչում է ժողովրդական մի ասացվածք, թե՛ «Ուսումն մանկութեան՝ քանզի է ի բարի, ուսումն ծերութեան՝ զիր է ի պաղի»⁹²: Հստ հեղինակի, երեխայի մեջ փոքր հասակից պետք է դաստիարակել աշխատասիրութիւն և, առաջին հերթին, հաշտլի աշխատանքով ապրելու ձգտում: Ծնողները պարտավոր են լավ օրինակ ծառայել երեխաներին: Ղուկասը պատվիրում է ճշմարտախոս լինել և սուտ երգում չտալ, ի բաց առջալ երկու ղեպքի, մեկ՝ երբ սուտ խոսելով հնարավոր է խափանել մարդասպանութիւնը և երկրորդ՝ երբ կարելի է ազատել մեկին գերութիւնից. «Թէ զերի փախչի յանաւրինաց, գայ ի քո տունն, սուտ ասայ, ծածկէ և մի մատնել, և թէ երգումն տան, երգումն կեր և զգերին թափէ»,—խորհուրդ է տալիս նա⁹³:

Խիստ ուշադրավ են Լոուեցու հայացքները բնտանիքի, սիրո, ամուսնութեան մասին: Նա գտնում է, որ նոր ստեղծվող բնտանիքը խարսխված պետք է լինի սիրո վրա: Աղջիկ ու տղա նախ պետք է տեսնեն միմյանց, սիրեն և ապա ամուսնանան. «Այրն և կինն յառաջն սիրովն պիտի կապին և ապա աւրհնութեան պսակովն: Սէրն է հաստատութիւն նշանին և պսակին, և սէր ծածկէ զբազմութիւն մեղաց: Թէ մէջն սէր կայ, հալալ է ամուսնութիւնն և թէ չկայ, հարամ է»⁹⁴: Ակամա ամուսնութիւնները պատճառ են դառնում զժրատութիւնների: Ծնողներն ու ազգականներն իրավունք չունեն քննի ամուսնացնել իրենց դավաճաններին «ծնողացն և ազգականացն ոչ կայ թողութիւն, որ իւրեանց դաւակացն ակամայ պսակ դնեն, մահն և ուրկութիւն լու է, քանց պէն, որ այրն և կինն զիրար ատեն, հարամ է կեանք նոցա և մահն դառն է, քան զլեղի»⁹⁵:

Քարոզներում կան մի շարք ազգագրական ու կենցաղագիտական արժեքավոր տեղեկութիւններ: Լոուեցին հայտնում է, օրինակ, որ փեսան հարսին որպէս նշան նվիրելու է գինդ (ականջի օղ), որը քահանայի կողմից օրհնվելուց հետո կախվելու է հարսի ականջից: Գրանից հետո հարսն ու փեսան իրար շէին տեսնելու մինչև պսակի օրը:

«Քարոզ ի բան աւետարանին, որ ասէ. օն արիք զնասցուք աստի» խորագրով քարոզի մեջ, շեղվելով իր բուն նշութից, մեր հեղինակը շատ հետաքրքրական տեղեկութիւններ է հաղորդում մարդարիտ բարի գոյացման մասին և նկարագրում է Պարսից ծոցում գտնվող Հուրմուզ քաղաքում գոհարահան ջրասույզների դժվարին աշխատանքը. «Եւ պարտ է գիտել,—գրում է նա,—զի

88 Անդ, էջ 311բ:

89 Անդ:

90 Անդ, էջ 288բ:

91 Անդ, էջ 318բ:

92 Անդ:

93 Անդ, էջ 298բ:

94 Անդ, էջ 301բ:

95 Անդ, 302ա:

մարդարիտն ի ցաւոյն երկնից գոյանայ ի Շիրիմարան քաղաք, որ այժմ Հուր-մուզ ասի: Կենդանի է մէջ ծովին սատրէոս անուն՝ ի մէջ Բ սատաֆի: Եւ ի մա-լիս ամիան, յորժամ ամպէ երկինքն, գայ երեսս ծովին, և բանայ զսատաֆն. և առնու զցաւոն, և սինդ փակէ և իջանէ յատակս ծովուն և ի Խ (40) արն մար-դարիտ լինի ցաւոն մէջ զսատաֆին բարի կամարն և հրամանաւն աստուծոյ, և ապա բանայ զսատաֆն և թափէ յատակս ծովին: Այն, որ ի հոգուտ տեղ անկա-նի՝ մութն մնայ, և այն, որ յաւազն անկանի՝ գործի և լուսատու և անգին մար-դարիտ դառնայ: Եւ ապայ գան ի վերայ ծովին նաւով և տան զգին արեան խո-րէջին (իմա ջրասոյզին), և նայ կապէ փառ զերեսարն և առնէ ձէթ ամանով, և յորժամ ժողովէ և լցնէ զամանն աւազով և մարդարտով, թողու զձէթն և ելանէ շերեսս ջրին, և յորժամ տեսանեն նաւորդքն զձէթն, ի վեր քարշեն զմարդն պա-րանովն, որ ի մէջքն է կապած»⁹⁶:

Իր մեկ այլ («Համառոտ պատմութիւն յԵսուայ, որդի Նաւեայ») քարոզում Ղուկասն անդրադառնում է նաև արմատի մշակման եղանակին. «Պղինձն և զկլայնկն յիրար խառնեն և գործիք կաղմեն և այժու արեամբ միսն, և այնու տաշեն և գործեն զքարն գայն, վկայ բեզ արմատն, որ երկաթն ոչ յաղթէ, և արճիճով կոտրի և փշրի՝ յարինակ կակղութեան և խոնարհութեան»⁹⁷: Այս կարգի ուշադրով տեղեկութիւններ ցրված են քարոզներից շատերի մեջ:

Ղուկաս Լոռեցու քարոզչրքի նշանակութիւնը այսքանով չի սպասւում: Այն հարուստ մի շտեմարան է ժողովրդական զրույցների և առասպելների, առածների ու թեւովոր խոսքերի: Քարոզների մեջ բոլոր հարկի օգտագործված են Սողոմոնի, Ալեքսանդր Մակեդոնացու, Խիկարի, Վարդան Այգեկցու հետ կապված զրույց-առակներից հետաքրքրական նմուշներ:

Պակաս ուշադրով շեն նաև ժողովրդական անվավեր պատմութիւնները: Հին Կտակարանի առանձին զրվադների մասին: Անդրադառնալով Նոյի տապա-նի կառուցմանը, Ղուկասը մեջ է բերում հայկական մի առասպել տապանը շինող վարպետի մասին, որը իրը ներսես անունն է կրել. «Որպէս ասեն,— զրված է քարոզչրքում,— ներսէս անուն շինող տապանին՝ շինեաց իւր տեղի առանձին, և զի ոչ էր կամք աստուծոյ ապրիլ նմա, զնորա գէղն (զնորագեղն), ասեն, ուտէր ագուօն»⁹⁸: Կարևոր են նաև Նոյի տապանի իջման վայրի և ջրհեղեղից հետո Նոյի վայրէջքի հետ կապված ժողովրդական զրույցների մա-սին հեղինակի գրանցած տողերը: Մեր քարոզիչը, օգտագործելով Հակոբ Ածրնեցու շուրջը հյուսված առասպելը և հայկական ավանդույթը, փորձում է ապացուցել, որ տապանակիր լեռը Մասիսն է եղել: «Արարատու լեռն,— գրում է նա,— ոմանք զԿորդուացն ասեն, այլ ճշմարտութիւն ի Մասիս ցուցանէ, թէպէտ զոյ ի Պաղեստին և ի Գամիրս Արարատ, այլ մերս Այրարատ լսի: Այլև նշան սրբոյն Յակոբայ Մծրնայ հայրապետին և գեղն Արկուտի, որ անկեաց այգի, և քաղաքն Նախիջևան, ուր ինքն հանգուցեալ կայ ի տապանի, և Մա-րանդ, որ է մեր մայրն՝ Նեմդարայ անդ, այսոքիկ վկայեն ճշմարիտ, որ ի մեծ Մասիս է տապանն»⁹⁹:

«Վասն աշտարակին» քարոզում, խոսելով լեզուների խառնակման և աշ-տարակաշինութեան մասին, հեղինակն անդրադառնում է նաև Հայկի և Բելի առասպելին: Խիստ ուշադրով է, որ Ղուկաս վարդապետը վերաշարադրել է

96 Անդ. էջ 284բ:

97 Անդ. էջ 399ա:

98 Անդ. էջ 234բ:

99 Անդ. էջ 234ա:

այդ առասպելը՝ որոշ շափով շեղվելով Մովսես Խորենացուց և Անանունից: Հարկ ենք համարում քարոզի այդ հատվածը մեջբերել ամբողջությամբ. «Եւ յորժամ բաժանեցան լեզուքն, ներբովթ, որ է Բէլ, թագ եղ հիւսածու ի գլուխն և նստաւ թագաւոր ի Բարելոն, և կալեալ զտանուաւրան ոչ թողոյր զնալ յիւրաբանչիւր վիճակս, մինչև հնազանդեցան և ուխտ եղին և երզուան ծառայել և հարկատու լինել նմայ, և ապայ արձակեաց զնոսա: Եւ Հայկ, որդի Քորբոմայ, ոչ հնազանդեցաւ, անարգեաց և նախատեաց, շուն կոշեաց զնայ և ոչ հնազանդեցաւ, այլ առեալ զորդիս ի գիշերի և եկն ևհաս յերկիրն, որ կոչի Հայի ձոր: Եւ նա զժարացեալ ընդ անարգանս և ինքն ևմուտ ի պաղ երկաթ, և մեծաւ ամբոխի ևկն ի վերայ Հայկայ: Եւ նա լուեալ զհամբաւ գալոյ նորա և կազմեաց աղեղն պղքնծի, որ է շարխի, և եղև սաստիկ պատերազմ ի մէջ նոցա: Եւ ոչ կարացին յաղթել միմիանց, և ապա Հայկն հնարիւք ի փախուստ էառ և Բէլ գալր զհեա նորա հետեակ, զի Կ(60) թիզ էր և պատեալ էր երկաթով զանձն և ձի ոչ կարէր քարշել զնայ: Եւ հրամայեաց Հայկ որդոցն կանգնել դէմ երեսին. և նա սարեաց զաղեղն շարխի և ապա յանկարծակի անգուման շարխի նետով էգարկ ի սիրտն Բէլայ և անցոյց ի թիկնայէջն և նետն գիմեալ ի քարն փշրեցաւ, և անկեալ մտարլույն և սատակեցաւ: Եւ որդոցն քարձեալ զմարմին ի սալլի, և տարան ի Բարելոն, և անդ թաղեցին»¹⁰⁰:

Ղուկաս Լուսեցու քարոզներում տեղ են գտել նաև 24 գրույցներ՝ քաղված մասամբ գրավոր և ավելի մեծ շափով բանավոր աղբյուրներից: Հեղինակը մատնանշում է միայն մի քանիսի սկզբնաղբյուրը՝ «Հարանց վարք» և «Ալեքսանդրի պատմութիւն», իսկ մյուսների համար գրում՝ «որպէս գրեալ է», կամ «որպէս ասեն»: Ավելի կարևոր են այն գրույցները, որոնցում պատմվող դեպքերը կատարվել են Հայաստանի տարբեր վայրերում: Սրանց մեջ իրար են հջուսված իրականն ու առասպելականը: Մտորև տալիս ենք այդ գրույցների սկզբնատողերի ցանկը՝ պահպանելով նրանց քարոզչությունում ունեցած հաջորդականությունը.

1. Ալբի կին մի մեծատուն ունէր արեղայ որդի մի...
2. Ճգնաւորի մի մեծաւ եղբայրն և կինն...
3. Որպէս ասաց հրեշտակն Առաքել վարդապետին ի սուրբ էջմիածինն...
4. Վաղերիսս իշխանն պոռնիկ սատակեցաւ...
5. Յերկիրն Քաջբերունի բահանայ մի կամեցաւ կին առնուլ...
6. Յերկիրն Քաջբերունի է վանք մի, որ կոչի Մեծոփ...
7. Ճգնաւոր մի և իր պահապան հրեշտակն երթային սաղմոսելով...
8. Մանուկ մի որբ մնացել ի մօրէն...
9. Երեք ճգնաւոր ի մի յանապատ աղօթէին...
10. Ոմն ճգնաւոր եկն առ հայրն Մակար և ասաց...
11. Աղերսանդր թագաւորն բազում զօրօք ի ճանապարհ երթալր...
12. Ենանոս անուն ճգնաւոր և սուրբ վարդապետ(ն)ի ի Վան քաղաքի ունէլ խոճայ սանահէր մի...
13. Թագաւոր մի ոչ ունէր որդի...
14. Ոմն ճգնաւորի ասաց տէր, թէ առանց քո կամացդ ոչ տամ քեզ մահ...
15. Որպէս ճգնաւոր, որ հարցոց ցրնկերն...
16. Հայրապետ մի զնաց ուխտ ի գերեզման առաքելոցն Պետրոսի և Պողոսի...

¹⁰⁰ Անդ, էջ 245ա:

17. Քաղաւոր մի, որ իշխէր տասն թաղաւորաց...
18. Վարդապետ մի գնացր յնրուսողէմ, և յՌուհայ քաղաքի հանդիպեցաւ ի տուն խաւճայի միոյ...
19. Յերկիրն Քաջբերունի մեծատուն այր ունէր որդի միամօր կաշին անուն...
20. Քաղաւոր մի ունէր միամօր որդի մի...
21. Յորժամ սպան զՊարոս թաղաւորն հնդկաց...
22. Եղիպտոս վանք մի ճգանւորաց...
23. Որպէս այն աղքատ վարձկանն, որ խնդրեաց զվարձս իւր...
24. Որպէս այն թաղաւորն, որ երկու իշխանքն իւր դասն նախանձ ունէին հետ մէկ մէկի...

Որոշ զրույցներ հեղինակը գրի է առել իբրև ժամանակակից և ականջալուր:

Ուշագրաւ են հետևյալ զրույցները: Քաջբերունիքից մի այրի քահանա, որն ունեցել է մահացած դուստր, ցանկացել է կրկին ամուսնանալ: Սակայն մի գիշեր երազ է տեսնում, իբր, իբևն ստիպում են ամուսնանալ հանգուցյալ դստեր հետ: Երբ նա զարհուրանքով հրաժարվում է, նրան հասկացնում են, որ այսուհետև բոլոր կանայք քահանայի հողերը դուստրերն են: Արթնանալով, քահանան հրաժարվում է իր մտադրությունից¹⁰¹:

Վանի շրջանում է ծնունդ առել հետևյալ զրույցը. բերում ենք որոշ կրճատումներով: «Ենանոս անուն ճգնաւոր և սուրբ վարդապետ ի Վան քաղաքի, ունէր խոճայ սանահէր մի: Եւ յաւուր միում առանձին հարցոյց զվարդապետն, թէ այն, որ գրեալ է յաւետարանն, թէ դուք աղքատին սղորմութիւն տվեր, ևս մէկին Ռ (1000) դատաստանի օրն ի ձեր հոգիդ կու վճարեմ, ճշմարիտ բան է, թէ դարտակ ասմունք: Եւ վարդապետն ասաց, թէ աստուած ճշմարիտ, իւր բանն ճշմարիտ, դու ընդէ՞ր երկմտիս: Եւ խաւճէն ասաց, թէ ևս քեզ մէկ իբր մին տամ, դու կարես ինձ գիր տալ, որ Քրիստոս մէկին Ճ(100) իմ հոգիս վճարէ, զհաղարն շեմ խնդրել, մէկին ճ բաւական է: Եւ վարդապետն յանձն էաւ, և այրն այն հանեալ ի սընդկէն Լ (30) զահեկան ևս ի վարդապետն, և խնդրեաց գիր, և վարդապետն գրեաց այսպէս. «Ես Ենանոս վարդապետ այս անուն խաւճայէ առի Լ զահեկան և գիր տվի և տէր կացի, որ դատաստանի աւրն մէկին Ճ Քրիստոս ի խաւճի հոգին վճարէ, և թէ նայ չվճարէ, ևս չիմ բարի գործոցս վճարեմ»: Եւ առեալ զգիրն և գ ի սնդուկն: Եւ վարդապետն առեալ զգահեկանն և տարեալ ի շուկայն, մանրեաց և բաշխեաց աղքատաց, կուրաց, կաղաց, և երիկոյն և կն առ խաւճայն: Եւ նայ հարցոյց, թէ ո՞ւր էիր գնացեալ, և վարդապետն ասաց, թէ «տարայ զքո գրամն ի Քրիստոս տվի և ևկի»: Եւ այրն այն զարմացաւ և ասաց. «Եւ ո՞ւր տեսեր զՔրիստոս». և նայ ասաց թէ «աղքատն Քրիստոսի երեսփոխան է և գինչ մարդ հետ աղքատաց անէ՞ Քրիստոս իրեանն համարի, որպէս ասաց տէրն յԱւետարանն»: Եւ յորժամ ևկն աւր մահուն, կոշեաց զորդիսն իւր և ևս նոցա բազում խրատ և բարի անգարձ, և հանեալ զգիրն և գ ի մէջ ձեռացն և զմատունքն ի վերայ փակեաց և ասաց, թէ ինչ մարդ զէս գիրս չիմ ձեռացս հանէ, կամ կարգայ, դատաստանի օրն մատ չիս սեկրես դայ: Եւ տարեալ այնպէս թաղեցին, և դեռ կենդանի էր վարդապետն: Եւ յայնեմ գիշերի երեկեցաւ որդոց իւրոց և ասաց, թէ գնացէք բերէք զձեր կնքահայր վարդապետն, որ գայ զիւր թուղթն առնու... ևս զիմն ի Քրիս-

¹⁰¹ Անդ, էջ 307ա:

տաս է առեալ եմ, հետ վարդապետին այլ դաւի շունիմ, գայ զիւր զիրն առնու։ Եւ զարմացան որդիք, և առաւտու զնացին առ վարդապետն և պատմեցին զտեսիլն և զբանս հարն իւրեանց... Եւ զնացեալ բացին զգերեզմանն և տեսին... զի... փայլէր զիրն իբրև զլոյս, և ամենեքեան համբուրեցին արտասուար, և փառս հառուն աստուծոյ»¹⁰²։

Ղուկաս Լուսեցին իր քարոզչները զարդարել է նաև թեափոր խոսքերով, պատկերավոր և ինքնատիպ համեմատութիւններով, որոնք ավելի աշխույժ են զարձնում խոսքը։ Ազահութիւնն, օրինակ, նա համեմատում է ծակ կարասի հետ, որ երբեք չի լցվում, աղի ջրի հետ, որն ինչքան շատ է քմայում մարդ՝ ավելի է ծարավում և այլն։

Սոցիալական իմաստ է թարնված նրա հետեյալ համեմատութեան մեջ. «Որպէս աւծի թիւնքն զմարդն սպանէ, այսպէս անօթի մաշոյթ թուրն զաւծն սպանէ, երբ թքնու ի բերան աւծին»¹⁰³։ Նա մարդկային բարեկութիւնը համեմատում է օձի հետ. «օձի ձաղն քանի փոքր է, սպանել պիտի, թէ չէ կու մեծանայ, վիշապ կու դառնայ, մարդ կու կուտայ»¹⁰⁴, կամ «Զփշի արմատն կանուխ քակել պիտի, թէ չէ տասն տարի մնաց ի հողն՝ տակաւին կու հաստատի, թէ մէկ զիմաց քակես, մեկէլ զիմաց այլ նոր շիմալ կու հանէ»¹⁰⁵, «Զինչ տան կամ զեղին կրակ տան, կանուխ քնցնել պիտի, թէ չէ դառնն ու զգէղն բոլոր կերէ»¹⁰⁶։ Որպես եկեղեցու պաշտոնյա և վարդապետ նա քարոզում է տոկալ աղքատութեանը, «Որպէս խարտոցն զժանկն բերէ և բուրէն զարծաթի ժանկն սրբէ, այսպէս զաղքատութիւնն զմարդն ի մեղաց սրբէ»¹⁰⁷։ Մեղքերի մեջ թաղված մարդկանց համեմատում է ժայռի բեկորի հետ. «Որ ի զլիսոց լերանց զառիվայր հոսէ, քանի զնայ թափ առնու և հասեալ շատակն, խորտակի շարաշար»¹⁰⁸։ Նա մարդկանց զործած մեղքերի հիմնական պատճառ է համարում կինն ու զինին։ Գինու վերաբերյալ բերում է ժողովրդական շափածո մի զարձվածք.

Գինին է ջուր, մարդն է ջաղաց,
Հենց շուռ կու գայ, զինչ խելաւած¹⁰⁹։

Քարոզչների մեջ ցրված ժողովրդական առած-ասացվածքներից ուշադրավ են նաև ձեռ. N 4355-ից ստորև մեջբերվող նմուշները.

Որպէս ծանն պաղովն ձանաչի և մարդն կերպարանովն (էջ 238ա)։

Անուճն քահանայի, զործքն սատանայի (էջ 238ա)։

Պարզերես մեռած լաւ է, քան սևերես ապրած (էջ 288ա)։

Աչաց տեսն հաստատ է, քան զլուր ականջացն (էջ 345ա)։

Տղէտ հերիմն ճարտար սպանող է (էջ 296բ)։

Հետ կաթին մտածն հետ հոգոյն կեղնի (էջ 318բ)։

Արդարագործ շես, արդարախօս լեր, և թէ յերկարէս ի նմին,
արդարագործ ևս լինիս (էջ 414ա)։

Գառն դատած, դատարկ մնացած (էջ 244բ)։

Գողի խոստովանահէր ապրանաց տէրն է (էջ 338ա)։

Ղուկաս Լուսեցու քարոզչները ճանաչողական մեծ արժեք ունեն և սրբաւէր էջնադարյան հայ կյանքի ու կենցաղի ուսումնասիրման սկզբնաղբյուր, արժանի են ավելի հանգամանալից ուսումնասիրութեան։

¹⁰² Անդ, էջ 325բ։

¹⁰³ Անդ, էջ 323ա։

¹⁰⁴ Անդ, էջ 311ա։

¹⁰⁵ Անդ, էջ 310բ։

¹⁰⁶ Անդ, էջ 310բ։

¹⁰⁷ Անդ, էջ 332ա։

¹⁰⁸ Անդ, էջ 432բ։

¹⁰⁹ Անդ, էջ 321բ։

Э. О. АРУТЮНЯН

ЛУКАС ЛОРЕЦИ И ЕГО «КНИГА ПРОПОВЕДЕЙ»

Статья посвящена малоизвестному в научной литературе армянскому средневековому писателю и педагогу Лукасу Лореци.

Посредством филологического анализа автор статьи выяснил, что Лукас Лореци (Архимандрит Лукас, Лукас Ахпатечи) жил и творил в конце XV и в начале XVI вв.

В статье доказывается, что Лукас Лореци является автором «Книги проповедей», «Толкования Псалтири» и состоящей из шести глав книги, посвященной толкованию догматических вопросов. Из этих произведений только «Книга проповедей» сохранилась до наших дней. Древнейший ее список является автографом и хранится в Матенадаране (рукопись № 4355).

Автор статьи освещает затронутые в проповедях вопросы, касающиеся разных сторон внутренней и внешней жизни Армении. Проповеди расцениваются также как немаловажный источник для изучения народных сказаний, легенд, пословиц, жизни и быта средневековой Армении.

E. O. HAROUTUNIAN

GHOUKAS LORETSI ET SON "SERMONNAIRE."

L'article est consacré à l'un des auteurs arméniens peu connus, écrivain et pédagogue du Moyen Age, Ghoukas Loretsi.

Une analyse philologique amène l'auteur de l'article à avancer que Ghoukas Loretsi (Archimandrite Ghoukas, Ghoukas Haghpatetsi) a vécu et travaillé à la fin du XV et au début du XVI siècles.

Il est démontré dans le présent article que Ghoukas Loretsi est l'auteur d'un „Sermonnaire“ comprenant 37 sermons, de „Commentaires au Psautier“, et de six chapitres de Commentaires relatifs aux questions dogmatiques. De ces ouvrages seul le „Sermonnaire“ est parvenu jusqu'à nos jours. Sa plus ancienne copie, actuellement conservée au Maténadaran (ms. 4355) est autographe.

L'auteur de l'article examine les questions relatives aux divers aspects de la vie intérieure et extérieure de l'Arménie, soulevées dans le „Sermonnaire“. Ces sermons sont appréciés également comme source importante pour l'étude des légendes populaires, des proverbes, de la vie et des mœurs de l'Arménie médiévale.